

Nəriman ƏBDÜLRƏHMANLI

Hər il sentyabrın 18-də Azərbaycan musiqi günü kimi dövlət səviyyəsində təntənə ilə qeyd edilir.

1885-ci ilin həmin günündə sonralar Azərbaycan professional musiqisinin təməlini qoymuş, milli bəstəkarlıq məktəbimizi yaratmış, eyni zamanda musiqi mədəniyyətimizin inkişafına böyük töhfələr vermiş iki görkəmli sənətkar – Üzeyir bəy Hacıbəyli və Müslüm Maqomayev dünyaya gəlirlər.

Bu il hər iki sənət fədaisinin anadan olmasının 140 illik yubileyi yenə dövlət səviyyəsində, müxtəlif tədbirlərlə qeyd edilir.

Bütövlükdə isə sənət tarixində bu qədər tale yaxınlığına malik olan iki şəxsiyyətə çox az rast gəlmək olar...

Onları seminariya birləşdirmişdi...

Üzeyir bəy Ağcabədidə dünyaya göz açıb. Atası Əbdülhüseyn Xan qızı Natəvanın mirzəsi, həm də onun Ağcabədidəki mülklərinin cavabdehi idi. Təhsilini Şuşadakı ikisinifli rus-tatar məktəbində, dayısı Ağalar bəy Əliverdibəyovun sinfində alıb.

Müslümün atası isə Qaxın İlisu kəndində doğulmuşdu, sonralar Vladıqafqaza, ardınca isə Qroznıya köçmüşdü. Müslüm (Əbdülmüslüm) isə Qroznıda dünyaya göz açmış, ilk təhsilini burada almışdı.

Hər ikisi də uşaqlıqdan dərrakəli, gözüaçıq, oxuyub-öyrənməyə həvəslı idilər. Üstəlik, hər ikisinin də anadangəlmə musiqi qabiliyyəti vardı: Azərbaycanın musiqi beşiyi Şuşada böyüməsi Üzeyirin bu qabiliyyətinin üzə çıxmasına təsir göstərmişdi. Müslümün ailəsində də musiqinin xüsusi yeri vardı. 1899-cu ildə Tiflis yaxınlığındakı Qori şəhərində yerləşən Müəllimlər Seminariyasında təhsil almağa gələn 14 yaşlı yeniyetmələr onda hələ ömür yolunda az qala 40 il qoşa addımlayacaqlarını bilmirdilər.

Beşillik təhsil dövrü Üzeyirin və Müslümün dünyagörüşünün formalaşmasında əvəzedilməz rol oynadı. Xüsusilə Seminariya qabaqcıl dünya mədəniyyəti ilə yaxından tanış oldular, keçilən musiqi dərslərində professional musiqinin əlifbasını səylə öyrəndilər, Avropa musiqi klassiklərinin əsərlərini mənimsəməklə yanaşı, Üzeyir bəy skripka və baritonda çalmağı öyrəndi, xalq mahnı nümunələrini nota köçürdü, uşaqlıq illərindən akkordeonda çalmağı, Azərbaycan xalq musiqisini ifa etməyi bacaran Müslüm isə skripka və klarnetə xüsusi maraq göstərdi. Üzeyir musiqi nəzəriyyəsinə öyrənməyə daha çox vaxt ayırsa da, Müslüm skripkaçı kimi konsertlərdə iştirak edir, Seminariya orkestrində əsas musiqiçi və dirijor sayılırdı.

Sonralar tay-tuşları və gələ-

cək qohumları Əli Terequlov xatirələrində yazacaqdı: “Üzeyirə, Müslümə və yoldaşlarımızdan bəzilərinə qış və yaz tətillərində evə getmək həmişə müyəssər olmurdu. Belə vaxtlarda onlar pansionatda qalırdılar. Bəzən bir neçə günlüyə Tiflisə mənim yanıma gəlirdilər. Gələndə, əlbəttə, skripkalarını da özləri ilə gətirirdilər, günlərimizi çox şən keçirirdik. Operalardanuetlər, triolar, ayrırıparçalarbir-biriniəvəzədirdi. Operayagətməkbizimüçünənəböyüksevincoldurdu. Tamaşaləzzətvərir, həyəcanlandırırdı. Sonra uzunmüddət opera tamaşasının müxtəlifparçaları, ariyalarınıfası,

də müəllim kimi çalışmaq hüququ qazandı.

Bu illər Üzeyir Hacıbəyli və Müslüm Maqomayevin püxtələşmə dövrü idi. Hətta tale onları daha da yaxınlaşdırdı. Seminariya illərindən başlayan möhkəm dostluq qohumluğa çevrildi, ikisi də Terequlovlar ailəsi ilə qohum oldular, Üzeyir bəy Məleykə, Müslüm bəy isə Badıqulcamal xanım Terequlova ilə evləndi. Üstəlik, Müslüm bəy 1911-ci ildə Üzeyirin tövsiyəsi ilə Bakıya köçüb Sabunçu rayonundakı texniki məktəbdə müəllimlik etdi, eyni zamanda şagirdlərdən ibarət xor və orkestr yaratdı.

Amma bütün bunlar onların fundamental yaradıcılıq əməkdaşlığı üçün zəmindən başqa bir şey deyildi...

siqili teatr tamaşalarını hazırlayanda ciddi maddi-mənəvi çətinliklərlə qarşılaşıb, hədsiz təqib və təhqirlərə məruz qalıblar.

Qısa sürən müstəqillik illərində Üzeyir Hacıbəyli və Müslüm Maqomayev bütün bilik və bacarıqlarını milli dövlətçiliyin möhkəmlənməsinə həsr ediblər. Üzeyir bəy “Azərbaycan” qəzetini redaktoru, ilk milli marşımızın müəllifi kimi, Müslüm bəy musiqi təşkilatçısı kimi əlindən gələni əsirgəməyib...

Yeni quruluşa zərər xidmət

Ağlagəlməz repressiyalarla qurulan Sovet hakimiyyətinin ilk illərində Üzeyir Hacıbəyli və Müslüm Maqomayev də cismani cəhətdən məhv olmaq təhlükəsi ilə üzləşiblər.

dən bilən bəstəkar Azərbaycan xalq mahnılarının nota salınmasında böyük zəhmət çəkib, 1927-ci ildə Ü. Hacıbəyli ilə birgə “Azərbaycan türk el nəğmələri” məcmuəsini tərtib edib, 300-dən artıq xalq mahnısını və oyun havalarını nota alıb. Azərbaycan musiqisində muğamın nota yazılmasında ilk təcrübə də Müslüm bəyə məxsusdur – o, “Rast” muğamını nota köçürüb.

Məşum 1937-ci il və Üzeyirin 11 illik tənhalığı

Həmin təhlükə hər iki sənətkarın ömürlərinin axırına can izlədi. Xüsusilə 30-cu illər repressiyası başlayanda Üzeyir Hacıbəyli də, Müslüm Maqomayev də həyatlarının sığortalanmadıqlarını çox

Professional musqimimizin iki zirvəsi

aktyorlarınustalıgımüzakirəedilirdi”.

Ayrılıq onların dostluğunu daha da möhkəmləndirdi...

1904-cü ildə Seminariyanı bitirəndən sonra Üzeyir və Müslümün yolları müvəqqəti də olsa, ayrıldı. Üzeyir bəy Cəbrayıl qəzasının Hadrut kənd məktəbinə müəllim təyin edildi, burada rus dili, hesab, tarix və musiqidən dərslər verdi. Amma 1905-1907-ci illərdə baş verən hadisələr onu Bakıya köçmək məcburiyyətində qoydu, Bibiheybətə, sonralar isə “Səadət” məktəbində müəllimlik etdi, ədəbi-publisistik fəaliyyətə başladı, “Həyat” qəzetində tərcüməçi, «İrşad» qəzetində əməkdaş əməkdaş kimi çalışdı. Şübhəsiz, 1908-ci il yanvarın 12-də Şərqi ilk operası olan “Leyli və Məcnun”un ilk tamaşası baş tutanda ən çox sevinənlərdən biri də Müslüm Maqomayev idi. Üzeyir 1911-ci ildə musiqi təhsili almaq üçün Moskvaya getdi, amma az sonra maddi ehtiyac üzündən Bakıya qayıtmağa məcbur oldu.

Müslüm bəy isə əvvəlcə Quzey Qafqazda, sonra isə Azərbaycanın Lənkəran rayonunda müəllim kimi çalışdı, pedaqoji fəaliyyəti ilə bərabər şagirdlərdən ibarət xor, nəfəslı və simli alətlər orkestri və teatr dərnəyi təşkil etdi, üstəlik, Tiflis Pedaqoji İnstitutunda uğurla imtahanlardan keçib şəhər məktəblərin-

İlhamlı yaradıcılıq illəri

1909-1915-ci illər Üzeyir bəyin yaradıcılığında çox məhsuldar dövrüdür. O bir-birinin ardınca “Şeyx Sənan”(1909), “Rüstəm və Söhrab”(1910), “Şah Abbas və Xurşud banu”(1912), “Əslı və Kərəm”(1912), “Harun və Leyla”(1915) muğam operalarının librettosunu, xalq dastanları və rəvayətlər, Firdovsinin “Şahnamə” əsərinin motivləri əsasında musiqi əsərləri yazdı.

Müslüm Maqomayev isə Üzeyir bəy Hacıbəyli ilə sıx yaradıcılıq əməkdaşlığına başladı, onun yaratdığı teatr truppasının rəhbəri oldu, onun opera tamaşalarında skripkada ifa etdi, 1912-ci ildən etibarən isə “Leyli və Məcnun”, “Əslı və Kərəm”, “Şeyx Sənan” operalarına və “O olmasın, bu olsun”, “Arşın mal alan” musiqili komediyalarının dirijoru oldu. Bütün bunlarla yanaşı, az sonra – 1916-cı ildə ona bəstəkar kimi şöhrət gətirən ilk böyük həcmli əsəri “Şah İsmayıl” operasını yaratdı. Uzun illər keçəcək, əsərdəki Aslan şahın ariyasını öz nəvəsi və adaşı, dünyaca məşhur müğənni Müslüm Maqomayev ifa edəcəkdı...

Əlbəttə, o dövrdə, çar Rusiyasının təzyiqi altında, mövhumatın, cəhəlet və savadsızlığın tüğyan etdiyi illərdə milli musiqili teatr yaratmaq ideyası belə təhlükəli idi. Üzeyir bəy, Müslüm bəy və məsləkdaşları ilk opera və mu-

Həmin illərdə Üzeyir Hacıbəylinin adı tez-tez xalq düşmənləri sırasında səslənməyə başlamışdı. Hətta 1920-ci ildə “Cəllad” ləqəbli Pankratov bəstəkarı güllələmək istəmiş, təhlükə sırf təsadüf nəticəsində sovuşmuşdu. Əqıdəcə qatı kommunist olan qayını Hənəfi Terequlov təhlükəsizlik idarəsi şöbə rəislərindən birinin masası üstündə haqqında güllələnmə hökmü çıxarılan 59 nəfərin siyahısında onun da adını görüb, tez Nəriman Nərimanovun yanına gedib, vəziyyəti danışmış. Nərimanov həmin siyahını tələb edib, bəstəkara isə bir müddət Bakıdan uzaqlaşmağı məsləhət görüb. Eyni zamanda Paris Sülh konfransında getmiş qardaşı Ceyhun bəy Hacıbəylinin də Fransada siyasi mühacir kimi qalması onun başı üzərindən Demokl qılıncı kimi asılmışdı. O, 20-ci illərdə daha çox təşkilati işlər və nəzəriyyə ilə məşğul oldu, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasını yaratdı.

Müslüm Maqomayevin də təşkilatçılıq qabiliyyəti sonralar onun Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığında sənət şöbəsinin müdiri və Azərbaycan Radio Mərkəzində musiqi rəhbəri kimi bir sıra məsuliyyətli vəzifələrdə çalışmasına imkan yaratdı, Türk Dövlət Teatrının direktoru, Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının direktoru, bədii rəhbəri və dirijoru vəzifələrini uğurla yerinə yetirdi. Muğamlarımızı dərin-

gözel anlayırdılar.

1935-ci ildə Müslüm Maqomayevin yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutan “Nərgiz” operasının ilk tamaşası baş tutdu. Həmin operaya görə o Azərbaycan Respublikasının Əməkdar İncəsənət Xadimi fəxri adına layiq görüldü.

Bəstəkarın “Xoruz bəy” satirik musiqili komediyası, “Dəli Muxtar” baleti və “Məhbəbat” (tamamlanmamış) operası, milli simfonik janrda yaratdığı əsərlər Azərbaycan musiqi tarixi xəzinəsinə daxil edildi.

1937-ci il aprelın 30-da Üzeyir Hacıbəylinin monumental “Koroğlu” operasının ilk tamaşası böyük uğurla keçdi. Tamaşadan cəmi üç ay sonra, iyulun 23-də isə bəstəkar sədiq dostunu itirdi – Müslüm Maqomayev dünyasını dəyişdi. “Bəstəkar Müslüm Maqomayev Azərbaycan musiqi sənətinin inkişafı yolunda duran bütün maneələri amansızcasına məhv edən cəsarətli novator, həqiqi realist, öz mahiyyəti və məqsədi etibarilə sırf xalq bəstəkarı idi”, - o, az sonra yazacaqdı.

1938-ci ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan incəsənəti dekadasında “Arşın mal alan”, “Koroğlu” operaları böyük maraqla qarşılanır. Məhz “Ellər atası” Satalinin gənclik illərində tamaşa etdiyi “Arşın mal alan” operettasına sevgisi bəstəkarı təhlükələrdən xilas edib, ona layiq olduğu şöhrəti, həm də SSRİ Xalq Artisti fəxri adını və Dövlət Mükafatını, çoxlu mükafat, təltif və vəzifə kürsülərini bəxş edib. Amma həyatının son illərində mənəvi sıxıntılar yaşayan Üzeyir bəy üzərində işlədiyi “Fıruze” operasını belə tamamlaya bilməyib. Dostunun adını daşıyan nəvə Müslümün doğulmasına hədsiz sevinə də, körpənin atası, kino rəssamı Məhəmmədın 1943-cü ildə müharibədə həlak olması onun üçün daha bir zərbə olub. Cəmi 63 yaşında – 1948-ci il noyabrın 23-də həyatla vidalaşması keçirdiyi mənəvi sarsıntıların nəticəsi idi.

Bu gün fəxrlə deyə bilərik ki, Üzeyir Hacıbəyli Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixində yeni istiqamət yaradıb və milli bəstəkarlıq məktəbinin özülünü qoyub, Müslüm Maqomayev isə musiqi mədəniyyətimizin formalaşmasında və zənginləşməsində əvəzsiz xidmətlər göstərüb...